

Жарко ЛЕКОВИЋ*

ОСЛОБОЂЕЊЕ БИЈЕЛОГ ПОЉА И ПЉЕВАЉА 1912. ГОДИНЕ

Сажетак: Црна Гора је 1912. ушла у Балкански савез и учествовала у балканским ратовима 1912–1913. године. Предање о историјској припадности Бијелог Поља и Пљеваља српском народу било је снажно присутно у свијести Црногораца и зато су они одлучно кренули да их ослободе. Објаву рата је православни народ са обје стране границе дочекао са одушевљењем, увјерен да ће у овом рату побједити и срушити непријатељску границу, која се налазила испред њихових кућа. То је утицало да борци испоље велику храброст у свим борбама вођеним у овом рату, чијим ће завршетком Тара и формално престати да буде гранична ријека. Ослобођење Бијелог Поља и Пљеваља од Турака 1912. године један је од најзначајнијих историјских догађаја након њиховог пада под турску власт.

Кључне ријечи: Бијело Поље, Пљевља, санџак, рат, ослобођење, војска

Црна Гора је 1912. ушла у Балкански савез и учествовала у балканским ратовима 1912–1913. Са Цетиња је подстицан отпор становништва Санџака турским властима. Вршене су припреме за предстојеће догађаје и тражен повод за рат.¹

У годинама уочи балканских ратова тешко стање хришћанског живља у Старој Србији, Македонији, Новопазарском санџаку и сјеверној Албанији све се више погоршавало. Покушаји европских сила да то стање поправе остали су без резултата. Младотурци су

* Др Жарко Лековић, Историјски институт Црне Горе

¹ Др Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903–1914*, Титоград, 1983, стр. 98, 99.

хтјели да реформишу и оснаже Турску систематским јачањем муслиманског, а насилним потискивањем хришћанског живља. Умјесто да поставе ред и заведу равноправност са политичким слободама, младотурци шаљу казнене експедиције у ове крајеве и тиме погоршавају ситуацију. Осим тога, разузданост и самовоља башибозука још више су отежавале стање својим испадима према православном живљу. Балканском рату је претходила Раоничка буна коју је Шемси-паша сурово угушио.²

Бјелопољски свештеник и митрополитски намјесник Ристо Поповић убијен је 1909. године из бусије са три куршума, а власт је покушавала да свали убиство на Србе. Народ застрашен није смио свједочити нити показати праве убице. Такав је случај био и с убицом Миће Жујовића, најврснијег момка у том крају. Рањен је и учитељ у Стожеру Нешо Јоксимовић. Пуким случајем није живот изгубио. Током 1911. године односи са Турцима су се заоштрили до крајњих граница. Неки Халил чауш је, како стоји у извјештају, свирепо избио преко 50 људи у Брезови, Стожеру, Прошћењу и Бучици. Двије Српкиње из Барица силом су потурчене у Шаховићима.³ Зато ће ослобођење Бијелог Поља и Пљеваља од Турака 26. септембра, односно 15. октобра 1912. године (по старом) носити у себи велику дозу нетрпељивости због насљеђа блиске прошлости. Уосталом, и краљ Никола ће у ратном прогласу, позивајући у ослободилачки рат, истицати да Турци у Старој Србији кољу не само људе, него и жене и нејаку дјецу српску, те стога дужност и љубав рода налажу да се похита својој браћи у помоћ. Зато су се приликом мобилизације на зборним мјестима окупили не само војни обвезници, већ и старији људи, који нијесу хтјели да буду у комори, већ у оперативним јединицама. Овдје су долазила и дјеца испод 15 година тражећи оружје и упис у „војнике“.⁴

Што је више одмицала 1912. година, краљ Никола је и страним посланицима све више указивао на нередовно стање у пограничним областима Турске према Црној Гори, на граничне инциден-

² Вукоман Шалипуровић, *Раоничка буна*, књига прва, Сјеница, 1969. и друга књига, Прибој, 1970.

³ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење (МИД-ПП), ред 17, 1909, и ред 487, 1911.

⁴ Стеван Ј. Ружић, *Дробњачки баишаљон Санџачке војске у Мојковачкој ојерацији*, зборник радова, Београд, 1997, стр. 276, 277.

те, гомилање турских трупа на граници и на тражење помоћи од стране српског живља, који износи тешке оптужбе против турске управе и зулума турске војске. Свјестан да се приближавају крупни догађаји на Балкану, он жели да унапријед оправда своје акције.⁵ Већ од почетка љета 1912. године догађаји на Балкану се развијају великом брзином. У њима активно судјелује и Црна Гора, помажући нереде на турској територији у близини своје границе. На источној граници, а особито код Мојковца, почетком августа 1912. долази до честих инцидената. Црногорска војска је разрушила и запалила неколико турских караула. Инциденти на црногорско-турској граници узнемирили су велике силе, чија је жеља била да се на Балкану што дуже одржи *status quo*, па су учинили колективни демарш код црногорске владе, али без успјеха. Краљ Никола ће већ 24. августа саопштити на Цетињу војном изасланику Аустроугарске да је рат неизбјежан. Крајем септембра 1912. године коначно је склопљен савез балканских држава — Србије, Бугарске, Црне Горе и Грчке за рат против Турске. Првог октобра 1912. године изашао је указ краља Николе о мобилизацији црногорске војске. Предсједник владе и министар спољних послова генерал Митар Мартиновић саопштава да је мобилизација заштитна мјера и да су је изазвале припреме са турске стране. Црна Гора ће прва 8. октобра објавити рат Турској, Србија и Бугарска ће то учинити 17. Грчка 19. октобра 1912. године.⁶

У Црној Гори су били веома забринути тиме какав ће Аустроугарска став заузети према учешћу Црне Горе у рату, а особито према операцијама њене војске у Санцаку. Наиме, краљ Никола је аустроугарским државницима стално давао увјеравања да операције у Санцаку неће изводити без сагласности свог сусједа. Зато он у почетку операција опомиње генерала Јанка Вукотића, команданта црногорског Источног одреда, да буде обазрив због Аустроугарске и да операције успори. Но, Аустроугарска која је стављена пред свршен чин, цијенећи општу ситуацију, морала је попустити у свом крутом ставу о питању уласка црногорске и србијанске војске у Санцак. Њен посланик се 10. октобра вратио у Берлин с изја-

⁵ Новица Ракочевић, *Црна Гора у Балканском рајџу*, Српски југ, Подгорица, 2012, стр. 42.

⁶ Живко Г. Павловић, „Узроци рата с Турском”, *Српски југ*, Подгорица, 2012, стр. 11–23.

вом да ће „за сада” Аустроугарска остати мирна „са пушком к ноzi” и да неће ништа предузимати макар Србија привремено ушла у Санџак. Међутим, Аустроугарска хоће слободну Албанију као противтежу Црној Гори и Србији, па и Италији. Она ће своју одлуку донијети тек када се буде расправљало о посједнутим областима. Том аустроугарском одлуком био је задовољан и њемачки цар Вилем. Не знајући за ту промјену у аустроугарској политици, јер је она није хтјела објелоданити, пријатељске силе савјетовале су Црној Гори и Србији да се задрже од извођења операција у Санџаку и да тамо не предузимају никакве мјере које би могле изазвати незадовољство сусједне Аустроугарске монархије. На томе је посебно инсистирала Русија. Међутим, истога дана када је аустроугарски посланик учинио саопштење Берлину, црногорска војска је прешла источну границу на фронту од Жабљака до Плава, а повод су биле операције јаких јединица србијанске војске у Санџаку.⁷

Италијанском посланику који га је 11. октобра посјетио у Подгорици и предао му поруку своје владе, која му пријатељски али хитно савјетује да занемари операције у Санџаку, краљ Никола је одговорио да ће остати вјеран датим обећањима и да у Санџаку неће изводити операције. Али је одмах додао да право акције у Санџаку задржава у два случаја: у случају комитске акције и у случају евентуалног уласка србијанских трупа у Санџак. Краљ Никола, међутим, том приликом није био искрен. Истога дана кад га је посјетио италијански посланик, црногорска војска је ослободила Бијело Поље и наставила офанзивне операције у правцу Пљеваља и почела припреме за напад на Беране и Плав. Да би бар донекле приволио Аустроугарску да му не прави сметње, краљ Никола је у свом штабу и у својој непосредној близини стално држао аустроугарског војног аташеа капетана Густава Хубку, који је у Црну Гору дошао у августу 1912. године.⁸

На Цетињу су с нестрпљењем очекивали реаговање Беча. Престолонаследник Данило 16. октобра долази с фронта на Цетиње и распитује се код руског посланика Гирса како се Аустроугарска држи послије заузимања Бијелог Поља од стране црногорске војске. О том питању Гирс није био разговарао са Гизлом, али је рекао пре-

⁷ Др Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903–1914*, Титоград, 1983, стр. 110.

⁸ *Исто*, стр. 111.

столонаследнику да је Монархија осјетљива на сваку промјену и да има јаке интересе да остане *status quo*. У аустроугарском Министарству спољних послова одржана је 17. и 18. октобра конференција о ситуацији на Балкану, а 19. је ријешено питање даљег држања Монархије. Конференција се послије дужих дискусија сагласила да Монархија постигне царински савез са Црном Гором, да дозволи да Црна Гора добије Санџак, али да зато Аустроугарска тражи за себе исправку границе на Ловћену и у Санџаку чиме би повећала своју војничку надмоћност и спријечила реализовање великосрпских жеља. Конференција је заузела и непоколебљив став о образовању самосталне албанске државе. Тако је Аустроугарска, приморана стварношћу наглог развоја догађаја, који су је ставили пред свршен чин, увелико одступила од свога првобитног крутог става.⁹

Са објавом рата 1912. године дивизије су расформиране, а бригаде су остале као највеће јединице. Оне су у току рата здруживане у одреде.¹⁰ На предлог бригадира сердара Јанка Вукотића црногорска војска је подијељена у три одреда: Приморски одред — 8.000 људи са 34 топа груписан је према реону Бара, Зетски одред јачине 15.000 људи и 40 топова, концентрисаних око Подгорице и Источни одред груписан према Пљевљима, Мојковцу, Беранама и Плаву са задатком да штити границу и у повољним приликама предузме офанзиву у Рашкој области и Метохији. Јачина одреда с устаничким српским батаљонима из пограничне области под Турском износила је 12.600 људи и 32 артиљеријска оруђа, а командант му је био бригадир сердар Јанко Вукотић. Војска је у току рата попуњена Србима који су дошли из Америке и из српских крајева, тако да је број војника достигао око 40.000. У овом рату Црна Гора је оскудијевала са савременим топовима. Црногорска пјешадија — народна војска била је наоружана углавном руском пушком „московком” калибра 7,62 мм, модела 1891 и аустријском пушком „швабицом” модела 1873. Сваком војнику издат је бајонет уочи објаве рата, али су их војници већином побацали као сувише дугачке. Војници су добили и по 120 фишека за московке. Уз бајонете десечари и водници су добили и ножеве. Крајем 1912. године црногорска војска добила је 50 митраљеца купљених у Њемачкој. На ратишту су војницима и официрима преко поштанско-телеграфских ста-

⁹ *Истио*, стр. 113.

¹⁰ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 344.

ница стизали пакети и писма.¹¹ За санитет су одређивани војници друге класе.¹² Иако се војска углавном добро хранила, временом је одјећа код многих војника дотрајала. Осим тога, доста војника није имало шатора, па ни кабаница или опанака.

По наређењу команданта Источног одреда, колона чију главнину су чиниле: Колашинска бригада под командом Милоша Меденице, Дурмиторска бригада под командом Јока Аџића и Прекотарски одред под командом Машана Божовића, почела је с операцијама 9. октобра. Јанко Вукотић је закључио да ће границу најбоље заштитити ако одмах пређе у напад. Тог дана су црногорске трупе на свим секторима прешле турску границу. Напредовале су доста споро, ломећи турске утврђене куле. Главнина Источног одреда концентрисала се код Мојковца са правцем извођења операција Бијело Поље — Беране. Према идеји ратног плана, задатак је Источног одреда био да штити границу на фронту од Плава и Гусиња до Челебића, у циљу обезбјеђења дејстава главних снага на зетско-скадарском правцу, и да у погодном моменту, према оцјени команданта одреда, предузме и офанзивна дејства у Васојевићима, Санџаку и Метохији.

У покретима и борбама од 8. до 20. октобра Жупопивски и Дробњачки батаљон Дурмиторске бригаде, извиђачка и пионирска чета, митраљеско одјељење и једна брдска батерија представљали су трећу колону под командом Јока Аџића и требало је да пређу Тару између села Подбишћа и Мојковца и у садејству с другом и четвртном колоном ослободе Мојковац, а затим преко Улошевине издију у долину ријеке Лепешнице.¹³ Даљи задатак друге и треће колоне био је да у тијесном међусобном садејству наступају ка Бијелом Пољу чистећи долину Лепешнице и Равне Ријеке. Планинопивски и Ускочки батаљон Дурмиторске бригаде и један брзометни брдски вод били су резерва одреда и кретали су се позади треће колоне. Одредска артиљерија добила је задатак да с ватрених по-

¹¹ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 301/III, 1222 (Источни одред у I балканском рату)

¹² Вуле М. Томовић, „Устројство и састав црногорске војске при ступању у Први балкански рат 1912. године”, *Рајник*, свеска IX за септембар 1930, Београд, стр. 54–65.

¹³ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 301/I, 181, 374.

^{др} Жарко Шћепановић, „Ослобођење Бијелог Поља 1912. године и организација власти”, *Историјски записи*, 1–2, 1986, стр. 67–93.

ложаја у рејону Подбишћа подржава другу и трећу колону. Трећа колона је извршила најтежи задатак у рејону Мојковца и непријатељ је натјеран на повлачење. Кад је стигао пред Мојковац, командант одреда је позвао турску посаду да се преда, гарантујући да ће част и живот свих официра и војника бити осигурани. Турски командант није прихватио понуду, па је око 10 часова опточео напад. Борбе су потрајале до предвече, кад су се турске снаге повукле ка Бијелом Пољу, куда је усмјерен и напад главнине Источног одреда који је, подијељен у четири колоне, наставио наступање према Бијелом Пољу и првог дана рата ослободио знатан дио бјелопољског краја. У даљим акцијама Ускочки батаљон Дурмиторске бригаде, ојачан пионирском четом, митраљеским одјељењем и водом брдских брзометних топова, образовао је претходницу под командом командира Мила Матановића, са задатком да изврши покрет правцем Рогов крш — Влашко поље, а затим у садејству с Колашинским и Доњоморачким батаљоном ликвидира непријатељске снаге у рејону села Црнојевице. Дурмиторска бригада без Ускочког батаљона и одредска артиљерија образовале су главнину, која се кретала иза претходнице до Влашког поља. Сјутрадан је киша отежавала покрете, али су јединице одреда ослободиле Шаховиће и наставиле продор према Бијелом Пољу. До жестоког сукоба са турском војском дошло је на линији Цер — Лијеска — Вранеш и на линији Жари — Пали — Јабучно, али пред ноћ турске снаге су одступиле са свих положаја и повукле се ка Бијелом Пољу. Кула у Вранешу се предала 11. октобра, а турска војска у Вранешу се предала 12. октобра, док је дио побјегао у правцу Пријепоља и Пљеваља.¹⁴

Ноћу између 10. и 11. октобра дошли су у штаб одреда преговарачи и понудили предају Бијелог Поља. Понуда је изложена у писменој форми, а потписало ју је 15 грађана, представника обје конфесије. Потписници су били: Јусуф-ефендија муфти, Халил-бег Кајабеговић, Амир-ага Кучевић, Зећир-ага Дервовић, Емин-ефенде брзавски, Смаил-ага Никшић, Муј-ага Љуца, Идризовић Елмаз-ага, Муј-ага Никшић, Ејуб-бег Зимовић, поп Цветко Поповић, Алекса Басекић, Тодо Пајевић, Алекса Мураковац и Андро Јованчевић. Молба грађана је усвојена и доносиоцима писма (сину Мехмеда Аскова који је раније био црногорски барјактар и дво-

¹⁴ Жарко Шћепановић, *Прејлед њрошлости Бијелој Поља и околине до 1918. јодине*, Београд, 1987, стр. 166, 167.

јици Срба) саопштено је да ће их сјутрадан преговарачи чекати у селу Крушеву, 4 километра од вароши.¹⁵ Захваљујући обазривости команданта, одред је кренуо ка граду развијен у борбени поредак, а тек што се приближио насељу, Турци су отворили ватру на његове предње дјелове. Тада је извршен општи напад на турску војску у Бијелом Пољу, које је ослобођено послије краћих уличних борби 11. октобра око 16 часова.¹⁶ Колашинци су нападали на сам град са запада, а Дурмиторци, пошто су прегазили Лим, иако је вода прелазила појас, устремили су се ка врху Оброва. У нападу је учествовао и Доњоморачки батаљон. Изненађени таквом брзином и одлучношћу, Турци су напустили ово узвишење које потпуно доминира градом. Тиме је била ријешена судбина турске посаде у Бијелом Пољу.¹⁷

Главнина Источног одреда задржала се у Бијелом Пољу неколико дана ради разоружавања Муслимана, организовања власти и прикупљања добровољаца. Четрнаестог октобра кренула је за Беране, које ће ослободити 16. октобра. Мјештани су тада организовали добровољачке батаљоне и упућени су ка Пештеру и Сјеници. Одмах након ослобођења Бијелог Поља командант Вукотић извјештава краља да је „мало таламара кроз варош учињено”, али су пљачкања и други изгреди били брзо прекинути. Вукотић је 11. и 12. октобра обишао варош, присуствовао молепствију у цркви и разговарао са варошанима. Издао је и „Повјерљиву наредбу” којом је својој војсци изразио захвалност и честитао јој „улазак у Бијело Поље гдје се налазе многи важни споменици некадање српске величине”.¹⁸

Вукотић је у Шаховиће послао Блажа Анђелића „с једном четом да држи ред и попише и уреди војни материјал”. Затим је упутио Прошћенски устанички батаљон Секула Бошковића са једном четом Пољана у помоћ Прекотарском одреду, који је, под командом командира Машана Божовића, као одјељење Источног одреда, оперисао у правцу Пљеваља.

¹⁵ Др Жарко Шћепановић, *Средње Полимље и Пошарје*, Београд, 1979, стр. 241.

¹⁶ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 85 (Извјештај командира Меденице од 11. октобра).

¹⁷ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 301/1, 294, 304.

¹⁸ Проф. др Жарко Шћепановић, „Ослобођење Бијелог Поља 1912. године и организација власти”, *Историјски записи*, 1–2, 1986, стр. 67, 68.

До заузећа Бијелог Поља из бригаде Колашинске и Дурмиторске погинула су 24 војника, међу којима је и један официр. Рањених је око 85, међу којима и два официра.

Након уласка црногорске војске у бјелопољски крај турска војска, чиновници и њихове породице углавном су се повлачили према Босни, мањи дио и ка Сјеници. Усљед неизвјесности положаја које је доносило ново стање, због бојазни од евентуалних репресалија, али и усљед немаштине, долази до исељавања муслиманског становништва већ почетком новембра 1912. у Рожајску област.¹⁹

Послије ослобођења прокламована је једнакост пред законом, лична и имовинска сигурност, као и слобода вјере. Слобода није била обезбдијеђена за она лица која су оквалификована као одметници и за она која су се супротстављала властима. У Бјелопољској области су формиране три капетаније: Бјелопољска, Шаховићка и Бродаревска. Муслимани су у малом проценту учествовали у локалној, управној и судској власти.

Сачувано је писмо упућено командиру Машану Божовићу 6. октобра 1912. године (по старом) у коме му командант новоослобођене војне области из Бијелог Поља командир Павле М. Вујисић и шеф Штаба области поручник Бошко Л. Бошковић, између осталог, пишу: „Ми вам можемо јавити да је Бијело Поље ослобођено 28. септембра, тако рећи, без борбе, јер га турска војска непосредно није бранила, већ се посада низама повукла у правцу Пештерске висоравни благовремено; Муслимани — башибозук — дијелом се предаје, полаже оружје, а дијелом још се налази по групама ока Пештери, Лисе, Жубера и Коврена под руководством својих првака. Они су мирни, не предузимају никакву акцију, изгледи су да чекају исход борбе код Пљеваља...” Они даље пишу: „Ми вам за сада не можемо помоћи, јер немамо снаге ни за одржавање посада и реда на ослобођеној територији. Држите се храбро и јуначки још неки дан као што сте и до сада. Скоро ће браћа из Шумадије да се чују преко Јавора, па ће бити све лакше и Турци ће да бјеже или да се предају...”²⁰

¹⁹ Др Јово Медојевић, *Становништво и насеља бјелопољског краја*, Бијело Поље, 2005, стр. 92.

²⁰ Никица В. Кнежевић, *Ослобођење Пљеваља 1912. године*, Пљеваља, 1971, стр. 22, 23.

Тринаестог октобра Дурмиторској бригади, која је чинила дио главнине трупа, издата је заповијест за покрет ка Беранамa. Два батаљона Дурмиторске бригаде, као предстража, запосјели су у току ноћи лијеву обалу ријеке Љешнице јужно од села Биочи. Петнаестог октобра марш је настављен, а главнина је добила задатак да ликвидира непријатељске снаге на Тиврану и Јејевици. Напад на Јејевицу су извршили Ускочки и пола Жупопивског батаљона, гдје су заплијенили два топа. Напад на турске положаје Тивран и Јејевицу изведен је врло енергично и смјело. Отпор турских снага на овим положајима био је јачи од онога у рејону Мојковца и Бијелог Поља, али је и налет црногорских батаљона био веома снажан.²¹

Ослобођењем Берана, Плава и Гусиња завршена је прва фаза операција Источног одреда у којој је требало разбити непријатељске снаге у долини Таре и Лима, скратити фронт и створити услове да се прикупљеним снагама продуже дејства према Метохији.

Уочи објаве рата командант Источног одреда је донио одлуку за формирање колоне за операције према Пљевљима. Тако је формирано Сјеверно одјељење, за чијег команданта је именован командир Машан Божовић. У састав ове колоне ушли су Језерошарански батаљон са 649 људи, два батаљона Срба устаника из пљеваљске области и чета Херцеговаца из Никшића јачине 130 људи. Сјеверна колона имала је укупно 1.300 људи, али до краја рата тај се број повећао. У рукопису Вула Кнежевића који се чува у архиву Библиотеке Историјског института Црне Горе стоји да је батаљон Шаранско-језерски I класе активне војске на дан 7. октобра 1912. године на Жабљаку имао 960 бораца. Сјеверно одјељење је дјеловало на фронту од 48 км, од Ограђенице наспрам Тепаца до Вашкова према Подима.²²

Вуле Кнежевић је прелазећи ријеку Тару и мост под Пренћанима са својим батаљоном, знајући да је ово дефинитиван обрачун, почео одмах формирање чета од Срба са друге стране ријеке.²³ Народ на оружје је дизао и имао је везе са свим виђенијим људима у Санцаку и командир Митар Кнежевић. У овом рату, иако старац

²¹ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 301/I, 191, 375 (Саво Лопушина, Ускочки батаљон, рукопис. Саво Лопушина је био командир 1. чете Ускочког батаљона.)

²² Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 20.

²³ *Слободна мисао*, бр. 37, 1937. и бр. 1, 1939.

од 70 година, ипак је био постављен за предсједника ратног суда у Пљевљима.²⁴ У овим операцијама учествовали су и добровољци Срби из Фоче.²⁵ Такође је у овим бојевима, до заузећа Пљеваља, учествовао и чувени усташки вођа сердар Васо Бува Бјелокошић, један од главних покретача чувене Невесињске буне 1875. године. У рату 1912. имао је чин поткомандира.²⁶

О томе шта се све догађало у операцијама од 9. до 28. октобра 1912. године и надаље до коначног ослобођења Рашке области и Метохије, сазнајемо из преписаног операцијског дневника Тарског одреда, из ког се јасно може видјети рад и дејство одреда од мобилизације на Жабљаку до заузимања Пљеваља, односно сусрета са Јаворском бригадом србијанске војске. Иначе је ратна архива Тарског одреда са званичним дневником запаљена и уништена за вријеме Првог свјетског рата и продирања аустроугарских јединица из правца Босне. Операцијски дневник Сјеверне колоне Источног одреда, која је за вријеме операције названа Тарским одредом, и која је од 13. октобра остала без икакве везе и координације са Источним одредом, водио је Никица В. Кнежевић, потпоручник, вршилац дужности шефа штаба Тарског одреда 1912. године. Командир Божовић у једном од својих посљедњих телеграма уочи почетка операција сердару Јанку Вукотићу из Тодоровог дола 8. октобра у 19 ч. и 25 мин. јавља да очекује фишке за „московке” и да је због тога слао преко двадесет депеша у Шавник, Никшић и Цетиње, па ће кренути „скоро голих шака”. И поред тога он креће „сјутра — у сриједу ујутро”, а већ „ноћас сам послао да се телеграф киди између Пренђана и Пљеваља”.²⁷ Тарски одред је због наведеног, био приморан да сам води операције, без ичије помоћи у времену од преласка Таре до заузимања Пљеваља. Одред је подијељен у двије колоне: десна колона у чијем саставу је био батаљон Шаранско-језерски из Дурмиторске бригаде са командантом — командиром Вулем М. Кнежевићем и два вода — полубатерија спорометних старих брдских крупових топова, свега два оруђа са водници-

²⁴ *Слободна мисао*, бр. 46, 1932. Архив Државног музеја Цетиње, Никола I, 1913, III, 119.

²⁵ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 85, телеграм ком. Божовића од 22. октобра.

²⁶ *Цетињски вјесник*, бр. 101, 23. новембар 1912.

²⁷ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 17 и фасц. 301/I.

ма, артиљеријским поручницима Радосавом Џаковићем и Луком Јауковићем. Мјесто мобилизације је било Жабљак, концентрација у источним Шаранцима, села Брајковача, Градина, Дурлија — Пода на лијевој обали Таре. У састав ове колоне су улазили и батаљон Премћанско-крупичко-барички и Никшићка усташка чета. Правац кретања ове колоне од 1.600 бораца био је Премћани, Косаница, Потпеће, Ђехотина — Пљевља. За обезбјеђење од правца Трешњице и Ђурђевића Таре одређена је чета Расовска из Шаранско-језерског батаљона. Лијева колона са Бобовско-ограђеничким батаљоном, водом одабраних војника Тепачке чете Шаранско-језерског батаљона и Никшићке усташке чете као и са добровољцима укупне снаге 400 бораца, имала је правац кретања Тепца, Ограђеница, Бобово, превој Љубишње, Мељак, Подгора, Ђехотина. Скоро сви Срби из пљеваљског краја прелазили су Тару и у Брајковачи су добили пушке и муницију. Према овом одреду Турци су имали 9.000 добро наоружаних људи само на подручју среза Пљеваљског.²⁸

Дана 9. октобра у зору, десна колона под заштитом густе магле прешла је ријеку Тару — газећи воду ниже села Пода под Орашцем, односно Пренћанима. Прва је прешла чета Руданачка као предња трупа претходнице под командом поручника Михаила Кнежевића. Послије кратког отпора заузела је караулу Орашац и продужила на караулу Лисац и Изјаловицу више села Вашкова и на караулу Катабун, уз помоћ осталих чета Шаранско-језерског батаљона и локалног становништва. Посада низама успјела је ноћу 10/11. октобра да се извуче из опсадног обруча и одступи у правцу Крупица и касније заобилазним путем дође на караулу Штрбину. У борбама 9. и 10. октобра погинуло је 6 и рањено 8 бораца Шаранско-језерског батаљона. Погинула су и 2, а рањена 3 борца устаничког батаљона. У караули Орашац заробљено је 10 низама.²⁹ У јуришу на турске фортице на Вашкову 10. октобра погинуо је Милош, син барјактара Димитрија Секуловог Кнежевића из Руданаца. Напад на караулу Катабун трајао је 11. и 12. октобра, када се посада под за-

²⁸ Никица В. Кнежевић, *Ослобођење Пљеваља 1912. године*, Пљевља, 1971, стр. 10–13.

²⁹ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 7.

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење, ред 95 и 408 ½ (Припреме Црне Горе за рат према Турској и оружање утврђења).

штитом прихватнице са Шејтан куле повукла на караулу Штрбини. Напад на кулу на Крупицама више Пренђана окончан је 12. октобра у 4 сата послерије подне и у њој је изгорјело до 45 људи и један митраљез, а неколико их је заробљено. Посаде са свих до тада заузетих караула су се прикупиле на Штрбини која се нападала 12. и 13. октобра. Сљедећег дана запаљени су зидови карауле. Посада од 94 низама није хтјела да се преда, већ је већина нашла смрт у пламену карауле са оружјем и муницијом, а 25 низама остало је мртво од метака на пољу у рововима око карауле. Нападаци су имали 2 погинула и 13 рањених. Међу њима рањен је и командир Његовућке чете потпоручник Илија Ј. Симићевић.³⁰

Лијева побочница из Шаранско-језерског батаљона сукобила се изненада, по магли 10. октобра са једном групом башибозука и нешто низама на Боровој глави, западно од Штрбине. У првом сусрету погинуо је командир чете, млади потпоручник Лазар Лековић са још 9 војника, а 12 је рањено.³¹ Ову Расовску чету су напали мјештани, муслимани из Трешњице и Таре Ђурђевића, па је Шаранско-језерски батаљон напао ова два села 15. октобра, разбио њихову одбрану тако да се више нијесу појавили у борбама.

Послије заузимања Котлајића, Крупица и Чавња 16. октобра, истурена је за извиђање у правцу Црног врха чета Тепачка из Шаранско-језерског батаљона. Зауевши положаје на Црном врху, доста истурена и удаљена од главнине, чета је пред зору 17. октобра нападнута од стране башибозука и дијелова низама и разбијена је. Погинуо је командир чете поручник Петар Каљевић са 7 војника, а 9 је рањено. Каљевић ће бити сахрањен тек после 8 дана. Извјештач са Жабљака за *Глас Црнојорца* јавља да је у борбама 17. и 18. октобра на црногорској страни било мртвих и рањених једва 20, док су турски губици износили преко 100.³²

Дана 18. октобра Турци су са два батаљона низама и са око 3.000 башибозука предузели напад од Кричка ка Црном врху у Крупи-

³⁰ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 7.

Глас Црнојорца, бр. 44, 6. октобар 1912.

³¹ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 6 и фасц. 85, извјештај ком. М. Божовића сердару Ј. Вукотићу. Према овом извјештају Лековића су преварили аскери јер су рекли да су Срби. Сахрањен је код фортице Катабун. Овом лукавству су Турци прибјегавали и у следећим бојевима.

³² *Глас Црнојорца*, бр. 45, 11. октобар 1912.

Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 6 и 9.

цама. И поред великих губитака, нарочито у редовима башибозука, гдје је погинуо и командант башибозука бимбаша Мујо Раповић, напади су настављени и у следећа два дана. Умјесто очекиваног напада 21. октобра око 10 часова прије подне, турске снаге су почеле да се повлаче на цијелом фронту, без притиска са супротне стране, због надирања Јаворске бригаде. Одмах је наређен противнапад, односно гоњење непријатеља свим расположивим снагама. Колона је овладала Црним врхом и Глибаћима 23. октобра. Сљедећег дана преко Таре је достављено оружје за преко 260 устаника Каменогораца, који су са црногорским официрима овладали друмом Пријепоље — Пљевља. У извјештају са Жабљака од 25. октобра се наводи да нарочит отпор пружају Турци Колашинци. У жестоким борбама „пало је наших 17, док су турски губитци врло велики”. Прелаз преко Таре у Леверима у црногорским је рукама. Иако је у овим крајевима снијег већ био пао, војска је продирала с успјехом. Послије свега овога командант одреда је одлучио да се нареди покрет према Пљевљима 27. октобра нешто прије подне.³³

Бројно стање лијеве колоне по преласку ријеке Таре знатно се повећало, па је при заузимању Пљеваља нарасло на 650 бораца. По преласку Тепаца колона је напала караулу у Ограђеници и водила борбу око ње два дана. Са Ограђенице је продужила према Бобову и Подгору. При јуришу на непријатељски положај пред Илиним брдом тешко је рањен командир јуришне чете Ђуро Кнежевић, пренесен је у болницу на Жабљаку, гдје је одмах подлегао ранама. Рано изјутра 27. октобра одређене су двије ојачане чете из Шаранско-језерског батаљона под командом потпоручника Јакова Остојића и Спасоја Караџића да заузму Плијеш и Богишевац. Тог дана су у Пљевља ушле двије војске слободних краљевина из два супротна правца.³⁴ Губици Тарског одреда од преласка границе па до уласка у Пљевља били су 47 погинулих и 87 рањених.³⁵ Одмах по заузимању Пљеваља, односно већ 4. новембра, по наређењу црногорске

³³ *Глас Црнојорца*, бр. 46, 13. октобар 1912. *Цетињски вјесник* бр. 80, 82, 84 од 03. 08. и 12. октобра 1912. (Извјештаји с ратишта).

³⁴ Доживљај игумана Серафима Царића, Пљевља, 2004, стр. 82.

Глас Црнојорца, бр. 52, 17. новембар 1912.

³⁵ Архив Историјског института Црне Горе, Вуле Кнежевић, Борбе батаљона Шаранско-језерског од 26. септембра до 15. октобра 1912. године — рукопис. Батаљон Шаранско-језерски у овим борбама имао је 18 погинулих и 50 рањених.

Врховне команде Шаранско-језерски батаљон је пошао за Пећ, односно Метохију ради садејства са снагама Источног одреда. Овај батаљон је од 9. новембра 1912. до 23. маја 1913. године служио као војна посада у Пећи, Дечанима и Ђаковици.³⁶

Извјештаји са бојишта која је преносио *Глас Црнојорца* о овим операцијама били су доста штурни. Најобимнији извјештај каже да је Сјеверно одјељење под командом Машана Божовића, почело 9. октобра, у сриједу прелазити Тару и послије упорне борбе заузета је била кула на Орашцу, која је око 5 сати запаљена. Исте ноћи заузета је на јуриш и караула на Лисцу, гдје је заробљено 10 аскера, 100 чадора и муниција. У четвртак 10. октобра рано су отпочеле борбе, које су се продужавале до ноћи. Тога дана била је заузета и кула на Изјаловици. У петак 11. октобра биле су очајне борбе „између нашег лијевог крила и непријатеља. Са наше стране било је рањених и убијених до 10 људи, а Турака преко стотине. У суботу, 12. октобра отпочета је жестока борба око Шејтан куле и Катабуна и послије шест часова борбе наша је војска исте заузела око 12 часова. При заузимању је пало преко десет наших, а њихових 84. На бојном пољу без рањених наши су заузели око 200 шатора, великих и малих, такође доста муниције, пушака и таина. Овај час пала је караула на Штрбини. Војска наша је чила и храбра.”³⁷ У документима стоји да је војска прешла Тару од 2 до 5 сати и на јуриш заузела караулу на Орашцу. Већ десетог октобра Машан М. Божовић јавља о „десетак рањених и мртвих”. Сердар Вукотић га два дана касније савјетује да „ухвати тврде положаје” и да не иде дубоко к Пљевљима. Командир Божовић је јавио сердару Вукотићу да је 13. октобра освојио куле на Пренћанима, да су заробили 23 аскера, а 70 Турака да је погинуло, да је он имао 9 мртвих и 14 рањених, међу којима потпоручник Лековић из Шарана, а међу првима је страдао барјактар Јоко Јововић.³⁸

Турска погранична војна посада прије почетка операције била је подијељена у 11 камених фортица од по 2 боја и три земљана ро-

³⁶ Вуле Кнежевић, *Племи Шаранци*, Београд, 1961, стр. 138.

³⁷ *Глас Црнојорца*, бр. 44, 6. октобар 1912. (О покрету и борбама Прекотарског одреда види: Митар Ђуришић „Први балкански рат 1912–1913”, Београд, 1960, стр. 225–232)

³⁸ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 301/1, Источни одред у I балканском рату.

ва са јачом стражом на десној обали ријеке Таре, чекала је на простору Прошћенских планина до аустријске границе код Бобова и Ограђенице. Сјеверно одјељење је освојило и спалило 13 камених фортица, рачунајући и ове пограничне, и то: Орашац, Вашково, Изјаловицу, Катабун, Шејтан кулу, Трешњицу, Штрбину, Чакљине, Левере, Бобово, Ограђеницу, Кричак и Јадуку између Пљеваља и Пријепоља.³⁹ Приликом освајања Левер Таре, односно царинарнице и хана, поред којих је „од стране турске војске поперена била бандијерна” на којој је петком и осталим свечаностима истицана турска застава, она је с бандијерне бачена. Пошто је то био главни пролаз ка Пљевљима истакнута је црногорска застава „за неко вријеме да редовно стоји”.⁴⁰

Информације о Пљевљима и околини и информације за освојење Пљеваља уочи Балканског рата упућене су 27. августа 1912. од стране свештеника Сима Ј. Шиљка министру унутрашњих дјела и заступнику министра просвјете и црквених послова Јовану С. Пламенцу на Цетиње.⁴¹ Прелази из Црне Горе у пљеваљску околину у ово вријеме, свуда су веома лоши јер је Тара од Добриловине до Шћепан Поља неприступачна и непролазна за тежа војничка средства. С обзиром да је у пограничним караулама било свега по 3–4 жандарма, овим крајем су харале разне лоповске дружине, које су своју активност наставиле и после завршетка ратних операција. Мада у мањој мјери, настављена су убиства, премлаћивања и уцјене. Овим ратом Тара и формално престаје да буде гранична ријека.⁴²

Значајно је истаћи и да је одреду од 16. октобра олакшан посао, како због прилива добровољаца, тако и због војне помоћи с друге стране. Када је колашинска група заузела Бијело Поље, Пољски батаљон, који је тамо остао као посада убрзо је рашчистио ситуацију у том рејону и извршио мобилизацију добровољачких снага, па је

³⁹ Архив Историјског института Црне Горе, Вуле Кнежевић, Борбе батаљона Шаранско-језерског од 26. септембра до 15. октобра 1912. године — рукопис.

⁴⁰ Државни архив Црне Горе, Министарство унутрашњих дјела, Управно одјељење, 1912, фасц. 130, 2831.

⁴¹ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 176.

⁴² Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, ролна 14, 2370 и ролна 16, 7051.

– Архив Србије, Министарство унутрашњих дела — полицијско, 1913, 1122, 11670, 15492, 15672, 16211 (о разграничењу према Црној Гори).

– Архив САНУ, 10120.

већ 16. октобра командант батаљона могао да упути као појачање Прекотарском одреду. Прошћенски добровољачки батаљон и једну своју часту, под командом командира Секуле Бошковића. Сјутрадан му је упутио још 300 војника из Брзавског добровољачког батаљона. Сердар Јанко Вукотић у свом телеграму од 13. октобра обавјештава командира Машана Божовића да је Секуле Бошковић „и јунак и вјешт” па га је командир Вуисић „скоро и преко моје воље” упутио к вама „с баталионом усташа и са 150 Пољана и наредио да то Турака стучу па да заузму добре положаје и даље да се не пуштају до нове наредбе”. Потребно је да Божовић утврди положаје, како би их могао држати без Секуле Бошковића, јер му је овај потребан „кад ако Бог да кренемо на Пећ”.⁴³ Од изасланика из Вранеша сердар Вукотић је извијештен да „Секуле Бошковић с баталионом прошћенским добро напредује према Пљевљима”.⁴⁴ Командир Секуле Бошковић је ушао у Пљевља „у заједници с баталионом српске војске”.⁴⁵

Турци су у Пљевљима имали два батаљона 60. низамског пука (редовне војске), један батаљон редифа (резерве) и брдску батерију (топова). Уз њих се налазио башибозук (нередовна војска) из пљеваљског краја. Командант је био генералштабни пуковник Алија Муфтари. Ова војска кад је чула „да иде силна србијанска војска са топовима, митраљезима и неким прекобројним пуком „коме бива ни краљ Петар броја не зна”, напустила је Пљевља, оставивши магацине и топове, а запалила главну касарну. Сва турска редовна војска је напустила Пљевља, повукла се преко Метаљке, а 16. октобра је 1.500 војника прешло у Босну. Они су се смјестили у сарајевски војнички логор. Тада је у Сарајево предјегло око 25 пљеваљских богатијих мухамеданских породица са циљем да у Босни сачекају крај рата, рачунајући да ће се онда моћи вратити у своје домове.⁴⁶

Неколико дана по ослобођењу Пљеваља командир Машан Божовић извјештава сердара Вукотића да мисли „да ће се сви Турци повратити на своја имања” па и они чије су куће погорјеле, јер су ско-

⁴³ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 85 и фасц. 301/1, 338.

⁴⁴ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 85 (телеграм командира Вуисића — сердару Вукотићу).

⁴⁵ Архив Државног музеја Цетиње, Никола I, 1912, фасц. II, 175, 275.

⁴⁶ Љубомир Дурковић Јакшић, *Пљевља и манастир Свети Тројица*, Београд, 2012, стр. 1282.

ро сви код њега долазили, а он им је наредио да они који још нијесу оружје предали, предају због њихове сигурности. У сва села је одредио по неколико војника да испитају „грабеж између Срба и Турака” кога је било на сваком кораку, и наредио „да ће се о томе касније решавати”. О пљачкашким појавама у освојеним крајевима и о томе да је уведена казна „шибљика” тј. „шиба” за крађу у војсци, а батинање за невојнике и чиновнике са Цетиња, јавља Николи Пашићу др Мих. Гавриловић.⁴⁷ Турско село Потпеће од 200 кућа „варало је као да ће положити оружје” а онда, како је и предвидио командир Божовић, напали су његов центар, са многим другим, и после 2–3 сата боја били су потиснути и растјерани, а њихово село „дато огњу”. Турака је посјечено девет, Србин рањен само један.⁴⁸ Већ крајем новембра 1912. године 40 Турака, сви на коњима, из пљеваљског округа, преко Жабљака су кренули да приступе краљу на Цетиње.⁴⁹

Може се закључити да је Прекотарски одред дјеловао доста стихијски и да се бројни успјеси одреда могу приписати самоиницијативи појединаца. Аустроугарски посланик Гизл тврди да операције црногорске војске у Санџаку нијесу биле планиране, па је зато био изненађен када су оне тамо предузете. Према његовом мишљењу, могући повод за те операције био је очекивање операција јаким јединица српске војске на том подручју, па се у том случају рачунало и на успјех црногорских трупа упућених на ту страну. Уосталом и сам командант колоне Машан Божовић на своју руку је ушао у Пљевља, иако му је било наређено да се са „својом јединицом креће правцем којим су се кретале трупе под командом генерала Вукотића”.

Грађанство Пљеваља: мушко, женско и дјеца, претежно православни, сви су изашли и одушевљено поздравили једну и другу војску кличући: „Живјели ослободиоци, живјела ослободилачка храбра војска!” не помињући ниједног краља или владу, нити Београд или Цетиње, што је у ствари било и правилно у створеној ситуацији, при уласку у Пљевља двије војске слободних краљевина из два супротна правца.⁵⁰

⁴⁷ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, ролна 381, XII/585 и ролна 382, XIII/189 и ролна 400, XIII/34, 100, 115, 150–156, 165.

⁴⁸ Архив Историјског института Црне Горе, фасц. 85.

⁴⁹ Архив Државног музеја Цетиње, Никола I, 1912, фасц. III, 49, 58.

⁵⁰ Никица В. Кнежевић, *Ослобођење Пљеваља 1912. године*, Пљевља, 1971, стр. 33.

Žarko LEKOVIĆ

LIBERATION OF BIJELO POLJE AND PLJEVALJA IN 1912.

Summary

On the eve of the Balkan wars, the plight of the Christian population in Bijelo Polje and Pljevlja all the more worse. From Cetinje is encouraged resistance to the population of this region to the Turkish authorities, carried out the preparations for the upcoming events and sought a pretext for war. In addition to the tradition of the historical background of Bijelo Polje and Pljevlja Serbian people were very present in the minds of Orthodox people, and that's why he resolutely set out to liberate these towns. Surprised by the speed, boldness and determination of Montenegrin soldiers and volunteers Turks left their strong fortress that dominated the surrounding terrain. After entering the Montenegrin army in Bijelo Polje and Pljevlja Turkish army officers and their families were due to the uncertainty that brought a new situation, for fear of possible reprisals, but also due to poverty retreated to Bosnia, and a smaller part to Sjenica.

Retail Bijelo Polje and Pljevlja, mostly Orthodox, enthusiastically greet their liberators. After the liberation proclaimed equality before the law, personal and property safety, and freedom of religion. Freedom was not provided for those persons who are qualified as outlaws and those who opposed the government.